

פרק ח' (חלק 2) / משפט המלך

א. זה יהיה משפט המלך

בסיום השיעור הקודם עמדנו על דברי ה' לשמואל: "ועתה שִׁמַע בְּקוֹלִי אֲנִי כִי הֵעֵד תְּעִיד בְּהֵם וְהִגַּדְתָּ לָהֶם מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עָלֵיהֶם" (פס' ט). ביארנו כי למרות המניע השלילי של בקשת המלך, הסכים הקב"ה לבקשה, מתוך הנחה שמלוכה יכולה להוביל גם לדברים חיוביים. ברם, מה התכוון ה' שיאמר שמואל לישראל? לכאורה, ניתן היה לצפות ששמואל יאמר לבני ישראל את דיני המלך כפי שהם מפורשים בפרשת המלך בספר דברים (י"ז, י"ד-ט). ואולם, שמואל מציג בפני העם תסריט קודר, שאינו מתאר את דיני המלך, כי אם את מה שעלול לקרות בפועל:

(יא) ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו: (יב) ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו: (יג) ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות: (יד) ואת שדותיכם ואת פרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו: (טו) וזרעיכם וקרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו: (טז) ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו: (יז) צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים: (יח) וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא:

הקב"ה ושמואל משתמשים שניהם בביטוי "משפט המלך", אך נראה שהם משתמשים בו בשתי משמעויות שונות.¹ מטרת הקב"ה היא שהעם ידע את התנאים שבהם צריך המלך לפעול – שהרי הקב"ה השלים עם בקשת העם, וכל שנותר כעת הוא ליידע אותם מה כרוך במילוי בקשתם. מנגד, ניכר ששמואל טרם השלים עם השינוי הצפוי, ולפיכך הוא מנסה לשכנע את העם לחזור בהם מבקשתם. את מה שרצה הקב"ה לומר לנו פוגשים כנראה מאוחר יותר, בשעה החגיגית של המלכת שאול, שם נאמר: "וידבר שמואל אל העם את משפט המלכה ויכתב בספר וינח לפני ה' וישלח שמואל את כל העם איש לביתו" (י', כה). נראה, שמשפט המלוכה המוזכר שם הוא שמתאר את דיני המלך, ואילו התכוון הקב"ה גם כאן.

ב. "יקח"

כעת מנסה, אם כן, שמואל לשכנע את העם לחזור בהם מבקשתם למלך, ולצורך זה הוא מתאר תסריט קודר של מה שיעשה המלך לעם. הבה נעקוב אחר האמצעים הרטוריים שבהם נקט שמואל על מנת לשכנע את העם.

ראשית, הוא חוזר ארבע פעמים על הפועל "יקח" (המסומן בטקסט להלן באותיות מוטות). שנית, על ידי חזרה מרובה על סיומת השייכות "...כִּם" (מודגש) מצד אחד, ועל סיומת השייכות "...ו" (קו תחתני) מצד שני, מדגיש שמואל שוב ושוב שהמלך ייקח לצרכיו האישיים את מה ששייך לעם:

(יא) ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו: (יב) ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו: (יג) ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות: (יד) ואת שדותיכם ואת פרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו: (טו) וזרעיכם וקרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו: (טז) ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם

2 ריצה לפני המרכבה היוותה ביטוי של כבוד, בדומה לנסיעת אופנועים לפני רכב נשיאותי בימינו. במקרא מצאנו שני אנשים שנהגו בדרך זו בשעה שרצו לבסס את מעמדם: על אבשלום נאמר "ויעש לו אבשלום מרכבה וססים וחמשים איש רצים לפניו" (שמ"ב ט"ו, א); ועל אדוניהו נאמר "ואדניהו בן חגית מתנשא לאמר אני אמלך ויעש לו רכב ופרשים וחמשים איש רצים לפניו" (מל"א א', ה). בהקשר שונה במקצת מסופר על אליהו הנביא "ויהי גשם גדול וירפב אחאב וילך וירצא לה. ויד ה' היתה אל אליהו וישגשג מתניו וירץ לפני אחאב עד באכה וירצא לה" (שם י"ח, מה-מו), ואומר על כך המדרש (ילקוט שמעוני מל"א רמז ר"ז): "מלמד שחלק כבוד למלוכה".

והנה, ביחס לאבשלום נאמר כמה פסוקים אחר כך: "ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר אבשלום אל המלך אלכה נא ואשלם את נדרי אשר נדרתי לה' בקרבון" (שמ"ב ט"ו, ז). המפרשים התקשו מאוד בהבנת תיאור הזמן הזה, בייחוד לאור העובדה שכל שנות מלכותו של דוד לא היו אלא ארבעים שנה (שמ"ב ה', ד). חז"ל הציעו כיוון מעניין: "ארבעים שנה למאן? תניא, רבי נהוראי אומר משום רבי יהושע: מקץ ארבעים שנה ששאלו להם מלך" (תמורה יד ע"ב). מסתבר, שהמדרש מבקש לומר כי כעבור ארבעים שנה אכן התקיימו אזהרותיו של שמואל: כבר אז הופיע טוען לכתר שנהג בגינוני המלכות שמפניהם הזהיר שמואל. נזכיר כי לדעת רבי נהוראי, שהובאה בשיעור הקודם, מינוי מלך אינו מצווה, ו"לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן", ונמצא רבי נהוראי הולך לשיטתו ביחסו הלא-חיובי כלפי המלוכה.

3 לאזכור הכפול של "כרמיכם" (פס' יד-טו) סיבה ברורה: בפס' יד מתאר שמואל את השדות, הכרמים והזיתים הטובים, שאותם ייקח המלך לחלוטין; את השדות, הכרמים והזיתים הפחות טובים יותיר ביד העם, אך גם מהם ייקח מעשר וייתן לסריסיו ולעבדיו, כמתואר בפס' טו.

4 אזכור הבחורים הטובים בין העבדים והשפחות לבין החמורים מפתיע לא רק מצד מיקומו, אלא גם בכך שאין ברור כלפי מי הדברים אמורים, שהרי "בניכם" כבר הוזכרו בפסוקים הקודמים. בתרגום השבעים מופיע 'בקרמם'; וייתכן ש"בחוריכם" – מלשון נבחרים, משובחים, והכוונה באמת לבקר משובח. אם כנים הדברים, כי אז מקבילה ההתייחסות

1 על השימוש הכפול במילה "משפט" עמדנו כבר בפרק ב', שם בא הביטוי "ומשפט הפהנים את העם כל איש זבח זבח..." (פס' יג) כפרפרזה על האמור בדברים י"ח, ג "וזה יהיה משפט הפהנים מאת העם מאת זבחי הזבח". הבדלי המשמעות דומים לאלו שבפרקנו: בספר דברים כוונת המילה "משפט" היא 'חוק', בעוד שבספרנו הכוונה לנוהג המתקיים בפועל – שהוא במידה רבה בניגוד לחוק!

המלך, או שמא את מה שיעשה בפועל – שיהיה מעבר לזכויותיו החוקיות – ומתוך תפיסה שהמלך לא יגביל את עצמו? נחלקו בכך תנאים ואמוראים:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר 'שום תשים עליך מלך' (דברים י"ז, טו) – שתהא אימתו עליך. כתנאי, רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו; רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר 'שום תשים עליך מלך' – שתהא אימתו עליך.

ברם, דומה שבפרקנו המחלוקת אינה כה משמעותית. מצד אחד, ברור שקיום בית מלוכה ומשטר מלוכני דורש תקציב, שמקורו, באופן טבעי, במסים מן העם. מצד שני, תמיד קיים החשש שהמלך ינצל את זכותו החוקית גם במקרים 'אפורים', וינצל את סמכותו מעבר לצרכים המובהקים הנדרשים. להלכה נפסק (רמב"ם הלכות מלכים פ"ד הלכות א-ז) ש"מלך מותר בו", אך הקו בין צרכים אמתיים לבין מותרות הוא דק מאוד, ודומה ששמואל מבקש להדגיש כי לא תמיד יישמר קו זה כראוי. בדבריו של שמואל ניתן לראות את אחת האזהרות הבסיסיות ביותר כנגד שחיתות שלטונית.⁶

ביטוי מיוחד לדרך שבה מציג שמואל את הדברים יש במשפט "את בניכם יקח וישם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו. ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים...". מן המשפט נראה, שלקייחת הבנים לשרי אלפים ושרי חמשים מבטאת את עריצותו של המלך, השולט בבנים ושם אותם בתפקידים בהתאם לצרכיו. והנה, כשמבקש שאול להזהיר את עבדיו שאם ימלוך דוד, לא יזכו להטבות להן הם זוכים כעת, הוא אומר "שמעו נא בני ימיני גם לכלכם יתן בן ישי שדות וכרמים לכלכם ישים שרי אלפים ושרי מאות" (כ"ב, ז) – משמע שמינוי בני אדם ל"שרי אלפים" נחשב דבר חיובי, ולא בעיה! התשובה ל'סתירה' זו פשוטה: כיוון ששמואל מבקש להציג את הצד הבעייתי שיש בסמכויות המלך, הוא מדגיש את התסריט השלילי – לקייחת הבנים בעל כורחם והצבתם בתפקידים בלא לשאול לדעתם; אף שבהקשר אחר עשויה פעולה זו בדיוק להיתפס כמעשה חיובי וכהגשמת שאיפה.

יקח ועשה למלאכתו: (יז) צאנכם ועשר ואתם תהיו לו לעבדים:

מעניין לציין, שהשימוש המרובה בפועל "יקח", החוזר כאן כאמור ארבע פעמים, מקביל לנאום אחר של שמואל – בהיפרדו מן העם בפרק י"ב:

(ג) הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחסור מי לקחתי ואת מי עשיתי את מי רצותי ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיני בו ואשיב לכם: (ד) ויאמרו לא עשקתנו ולא רצותנו ולא לקחת מיד איש מאומה:

לאמור: בעוד ששמואל לא לקח, לא לקח, לא לקח ולא לקח, הרי שהמלך העתיד למלוך על ישראל ייקח, ייקח, ייקח וייקח.

שמואל גם מחלק את הדברים שייקח המלך לקבוצות שונות, שההדרגה ביניהן ניכרת לפחות בשלוש הראשונות: את "בניכם" ו"בנותיכם" ייקח המלך לצרכיו השונים; ואילו את "שדותיכם", "כרמיכם" ו"זיתיכם" ייקח המלך וייתן לעבדיו – ומה שישאיר, יעשור וייתן לסריסיו ולעבדיו.

שמואל מסיים את נאומו באזהרה:

(ח) וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא:⁵

דומה שהלשון שנוקט בה שמואל אינה מקרית, והיא רומזת למלחמה האחרונה עם פלשתים, שתוארה בפרק הקודם, ובה הצליח העם לנצח בהנהגתו של שמואל – ובלא מלך:

ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה'. ויהי שמואל מעלה העולה ופלשתים נגשו למלחמה בישראל וירעם ה' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים ויהם וינגפו לפני ישראל. (ד, ט-ו).

משמע: בהנהגת נביא, יש מי שיזעק עבורכם אל ה', וה' יענה אותו ביום ההוא; אם תתעקשו על רצונכם במלך – תזעקו אל ה', אך ה' לא יענה אתכם ביום ההוא.

ג. "מלך מותר בו"?

תיאורו של שמואל את שעתיד המלך לעשות מעלה שאלה מתבקשת: האם שמואל מתאר את זכויותיו החוקיות של

6 תוספות בסוגיה שם (ד"ה מלך מותר) הקשו: אם "מלך מותר בו", מדוע נעשו אחאב בפרשת כרם נבות? ב'דיבור המתחיל' הקצר הזה מביאים תוספות לא פחות משישה תירוצים, שחלקם משמעותיים ביותר בהקשרים פרשניים, הלכתיים ורעיוניים. לענייננו נזכיר שניים מהם. בתירוץ הראשון כתבו התוספות, ששמואל אמר לעם "יקח ונתן לעבדיו", אך המלך אסור ליטול לעצמו דבר; תירוץ זה מבחין אפוא בין נטילה לצורך ממלכתי לבין נטילה לצורך אישי, האסורה גם למי שסובר ש"מלך מותר בו". ואילו בתירוץ האחרון כתבו "דפרשת המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום, ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום" – משמע שלמלך במצב אידאלי מותר לקחת גם לצורך עצמו; אך מסתבר, שמלך אידאלי שכזה לא ייטול לעצמו בלא שתהיה לכך הצדקה אובייקטיבית.

לבעלי החיים להתייחסות לתבואה (עייין בהערה הקודמת): את הבקר הטוב ייקח המלך לגמרי, ומן הצאן שישאר – ייקח מעשר.

5 לשון הפסוק מקבילה לשופטים י', יא-יד: "ויאמר ה' אל בני ישראל הלא ממצרים ומן האמרי ומן בני עמון ומן פלשתים. ויצידונים ועמלק ומעון וקנז ואתכם ותצעקו אלי ואושיעה אתכם מידם. ואתם עזבתם אותי ותעבדו אלהים אחרים לכן לא אוסוף להושיע אתכם. לכו וזעקו אל האלהים אשר בחרתם בם הפה יושיעו לכם בעת צרתכם". בשני המקומות יש טענה כלפי ישראל, שבחרו להם אמצעי אחר במקום הקב"ה, ואף נקבע המחיר: שבשעה שיבינו את טעותם, ה' כבר לא ישמע אליהם. בכך חוזר אפוא שמואל על ההשוואה בין בקשת המלך ובין עבודה זרה, שנזכרה כבר בדברי ה' בפס' ח.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשס"ז
עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

ד. "לנו" או "עלינו"?

למרות תיאורו הקודר של שמואל את העתיד לקרות, העם לא השתכנע. מדוע? האם העם לא האמין לתיאור פסימי זה, או שמא נכון היה לקבל עליו את המלוכה למרות כל הבעיות הכרוכות בה?

המקרא משיב על שאלה זו בדרך מיוחדת. בשלב הראשון, כשפנו בני ישראל אל שמואל, הם ביקשו:

(ה) ...שִׁימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם.

הבקשה היא שהמלך יהיה "לנו" – לצרכינו. ייתכן שגישה זו היא חלק מן הסיבה לכעסו של שמואל על הבקשה:

(ו) וַיֵּרַע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כְּאֲשֶׁר אָמְרוּ תְּנֵה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ...

ואכן, הקב"ה מורה לשמואל לתקן את הגישה המוטעית של העם, ולהעמידם על כך שהמלך לא ישרת את צורכיהם אלא להפך – הוא ימלוך עליהם, והם ישרתו את צרכיו:

(ט) וְעַתָּה שְׁמַע בְּקוֹלִם אֲךָ כִּי הֶעֱד תַּעֲדִיד בָּהֶם וְהִגַּדְתָּ לָהֶם מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם:

וכך גם פותח שמואל את נאומו לעם:

(יא) וַיֹּאמֶר זֶה יְהִי מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עֲלֵיכֶם...

כעת נוכל לחזור לשאלתנו: מה קלט העם מדברי שמואל? הפסוקים מבטאים זאת בבירור:

(יט) וַיִּמְאָנוּ הָעָם לְשִׁמְעַת בְּקוֹל שְׁמוּאֵל וַיֹּאמְרוּ לֹא כִּי אִם מֶלֶךְ יְהִי עֲלֵינוּ:

בכך משיבים הם כביכול: הבנו כי המלך לא יהיה "לנו" אלא "עלינו", ובכל זאת מבקשים אנו מלך, שכן גם אם יהיה המלך "עלינו", עדיין נשיג בכך את המטרות המרכזיות שלשמן אנו מעוניינים בו: "וְהִיָּינוּ גַם אֲנַחְנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם וְשִׁפְטֵנוּ מִלְּכֵנוּ וַיֵּצֵא לְפָנֵינוּ וְנִלְחַם אֶת מִלְחַמַּתְנוּ" (פס' כ).

שמואל שומע את התשובה ו'מעביר' אותה חזרה לקב"ה: "וַיִּשְׁמַע שְׁמוּאֵל אֶת כָּל דְּבָרֵי הָעָם וַיִּדְבָּרֵם בְּאָזְנֵי ה' " (פס' כא). מסתבר, שזהו ניסיון אחרון של שמואל להסיר את ההצעה לכונן בית מלוכה בישראל. ברם, הקב"ה שב ומאשר כי יש גם צד חיובי בהקמת מלוכה:

(כב) וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל שְׁמַע בְּקוֹלִם וְהִמְלַכְתָּ לָהֶם מֶלֶךְ.

אף שכעת יודע העם כי המלך ימלוך "עליהם", אין להתעלם מכך שבסופו של דבר, צפוי גם לעם רווח ממינוי מלך, והמלך יהיה גם "להם". אף שהמניע לבקשת המלך היה שלילי, כפי שביארנו בשיעור הקודם, עדיין רעיון המלוכה כשלעצמו אינו בהכרח בעייתי. אחד הסודות המרכזיים להצלחתו של רעיון זה תהיה יכולתו של המלך למצוא את האיזון הנכון שבין מלוכה על העם ובין מלוכה לצורך העם.